

- erendum on EU Membership», στο M. Guderjan (επιμ.), *The Future of the UK: Between Internal and External Divisions*, Centre for British Studies, Humboldt-Universität zu Berlin, 2016.
- F. Cilluffo / S. Cardash, «NATO After Brexit», *Foreign Affairs*, 4.7.2016.
- N. Crafts, «Brexit: Lessons from History», στο Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- W. Davies, «Home Office Rules», *London Review of Books (LRB)*, 3.11.2016.
- P. De Grawe, «How to Prevent Brexit from Damaging the EU», στο Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- S. Dhingra / T. Sampso, «Life after BREXIT: What Are the UK's Options Outside the European Union?», LSE-CEP, 2016.
- R. Dobbs κ.ά., «Poorer Than Their Parents? A New Perspective on Income Inequality», *McKinsey Global Institute Report*, Ιούλιος 2016.
- J. FitzGerald / P. Honohan: «Ireland and Brexit», στο R. Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- M. Guderjan (επιμ.), *The Future of the UK: Between Internal and External Divisions*, Centre for British Studies, Humboldt Universität zu Berlin, 2016, www.gbz.hu-berlin.de
- P. Jackson, «Brexit – What Happens to Banking?», στο Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- J. Henley, «LSE Foreign Academics Told They Will Not Be Asked to Advise UK on Brexit», *Guardian*, 7.10.2016.
- N. McGarvey / F. Stewart, «European, Not British? Scottish Nationalism and the EU Referendum», στο Guderjan (επιμ.), *The Future of the UK*, ό.π.
- M. McMahon, «The Implications of Brexit for the City», στο Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- D. Miles, «Brexit Realism, What Economists Know About Costs and Voter Motives», στο Baldwin (επιμ.), *Brexit Beckons*, ό.π.
- P. Minford, «The Treasury Report on Brexit: A Critique», www.economistsforbrexit, 2016.
- P. Minford, «Trading Places: Consumers v Producers in the New Brexit Economy», *Politeia-A Forum for Social and Economic Thinking*, 2016.
- K. O'Rourke, «Brexit: This Backlash Has Been a Long Time Coming», *VoxEU*, 7.8.2016.
- J. Portes, «Immigration – the Way Forward», στο Baldwin (επιμ.): *Brexit Beckons*, ό.π.
- D. Rodrik, «No Time for Trade Fundamentalism», *Project Syndicate*, 14.10.2016.
- A. H. Schakel, «Moving Towards a Dissolved or Strengthened Union?», στο M. Guderjan (επιμ.), *The Future of the UK*, ό.π.
- e», *FT*, 18-19.6.2016.
- D. Shariatmadari, «I'm Being Stripped of My Citizenship – Along With 65 Million Others», *Guardian*, 7.10.2016.
- P. Schnapper, «The EU Referendum and the Crisis of British Democracy», στο Guderjan (επιμ.): *The Future of the UK*, ό.π.
- S. Schwindenhammer, «Loose but not Lost! Four Challenges for the EU in the Aftermath of the British Referendum», στο Guderjan (επιμ.), *The Future of the UK*, ό.π.
- R. Skidelsky, «The Case for UK Import Substitution», *Project Syndicate*, 21.10.2016.
- S. Stefanini, «How Brexit Hurts NATO», *Politico*, 7.7.2016.
- J. Techau, «Four Predictions on the Future of Europe», *Carnegie Europe*, 12.1.2016.
- S. Tilford, «Brexit Britain: The poor man of Western Europe?», *CER*, Σεπτ. 2016
- H. Vollaard, «Explaining European Disintegration», *Journal of Common Market Studies*, Σεπτ. 2014.
- P. Wintour, «The Future of Europe: New Groups, Divisions and Fault Lines», *Observer*, 23.7.2016.

ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ¹

VERNON BOGDANOR

Στη Βρετανία η ζωή των συνταγματολόγων είναι εύκολη, καθώς δεν έχουμε Σύνταγμα. Αυτό συμβαίνει γιατί η μόνη μας

Ο Vernon Bogdanor είναι καθηγητής στο Ινστιτούτο για τη Σύγχρονη Βρετανική Ιστορία (Institute for Contemporary British History) του King's College του Λονδίνου. Το κείμενο βασίζεται σε διάλεξη που δόθηκε στις 30 Ιουνίου 2016 στο Europe House του Λονδίνου, υπό την αιγίδα του Nuffield College της Οξφόρδης και βιντεοσκοπήθηκε από το Κανάλι του Κοινοβουλίου.

συνταγματική αρχή συνίσταται, ή τουλάχιστον συνίστατο μέχρι που μπήκαμε στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1973, στην κυριαρχία του κοινοβουλίου. Αυτή η αρχή έρχεται φυσικά σε σύγκρουση με την αρχή της υπεροχής του ευρωπαϊκού δικαίου. Στην Ευρώπη, ωστόσο, οφείλουμε και την εισαγωγή μιας νέας αρχής στο βρετανικό Σύνταγμα: της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, μιας αρχής η οποία από κάποιες απόψεις υπερέρχει της κυριαρχίας του κοινοβουλίου. Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας εισήχθη στην εθνική πολιτική της Βρετανίας το 1975 προκειμένου να επιλυθεί το ευρωπαϊκό ζήτημα.

Το 1975, όπως και το 2016, φαινόταν ότι το κομματικό σύστημα δεν μπορούσε από μόνο του να επιλύσει το ευρωπαϊκό ζήτημα. Το 1970, στις τελευταίες εθνικές εκλογές προτού ενταχούμε στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, και τα τρία κόμματα ήταν υπέρ της ένταξης. Πώς θα μπορούσε λοιπόν μία ψηφοφόρος που ήταν αντίθετη στην ένταξη να το δείξει αυτό μέσα από την ψήφο της; Στις εκλογές του 2015, τα τρία βασικά κόμματα ήταν και πάλι υπέρ της παραμονής της Βρετανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούσε ένας ψηφοφόρος να δείξει την προτί-

μηση του προς την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν να ψηφίσει το UKIP, ένα κόμμα εξαιρετικά περιορισμένο από το εκλογικό σύστημα.

Αλλά υπήρχε ένας επιπλέον λόγος για το δημοψήφισμα και αυτός ήταν ότι η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα μπορούσε να νομιμοποιηθεί μόνο μέσα από την ψήφο του λαού. Το 1975, ο επικεφαλής της Βουλής Έντουαρντ Σορτ (Edward Short) δήλωνε ότι «το ζήτημα [της Ευρώπης] συνεχίζει να διχάζει τη χώρα. Η απόφαση για ένταξη δεν έχει γίνει αποδεκτή. Αυτή είναι η ουσία της διεξαγωγής ενός δημοψηφίσματος». Παρομοίως, μιλώντας στο Μπλούμπεργκ τον Ιανουάριο του 2013, όταν και πρότεινε ένα ακόμη δημοψήφισμα, ο Ντέιβιντ Κάμερον δήλωνε ότι η συναίνεση αναφορικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν πάρα πολύ εύθραυστη και χρειαζόταν ανανέωση από τον λαό.

Το γεγονός ότι υπάρχουν κάποιες αποφάσεις τόσο θεμελιώδεις που μια απόφαση του κοινοβουλίου από μόνη της δεν αρκεί για να τις νομιμοποιήσει είναι μια αδυναμία της αρχής της κοινοβουλευτικής κυριαρχίας, αδυναμία την οποία ο Άλμπερτ Βαν Ντάιου (Albert Venn Dicey)² γνώριζε πολύ καλά. Πιο συγκεκριμένα, ενώ ο λαός έχει δώσει στους βουλευτές τη δικαιοδοσία να νομοθετούν, οι τελευταίοι δεν έχουν το δικαίωμα να μεταβιβάσουν τις εξουσίες του κοινοβουλίου ούτε προς τα πάνω (στην Ευρωπαϊκή Ένωση – αρχή που επικυρώθηκε με τη European Union Act³ του 2011) – ούτε προς τα κάτω, μέσω της μεταβίβασης αρμοδιοτήτων. Πλέον αποτελεί συνταγματική σύμβαση ότι πριν από κάθε νομοθετική μεταβίβαση αρμοδιοτήτων πρέπει να προηγηθεί δημοψήφισμα.

Αυτός ο περιορισμός της κυριαρχίας του κοινοβουλίου αντικατοπτρίζει το φιλελεύθερο δόγμα που περιγράφηκε πρώτη φορά στη *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως* του Τζον Λοκ. «Ο Νομοθέτης», σημειώνει ο Λοκ, «δεν μπορεί να μεταβιβάσει τη νομοθετική εξουσία σε κανέναν άλλο. Καθώς αυτή είναι μια εξουσία εκχωρηθείσα από τον λαό, όσοι την κατέχουν δεν μπορούν να την παραχωρήσουν σε άλλους». Οι ψηφοφόροι αναθέτουν στους βουλευτές νομοθετικές εξουσίες, αλλά δεν τους δίνουν το δικαίωμα να μεταβιβάσουν αυτές τις εξουσίες, να επιφέρουν ριζικές αλλαγές στον μηχανισμό μέσω του οποίου θεσπίζονται οι νόμοι. Μια τέτοια εξουσία μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσω

μιας συγκεκριμένης εντολής, του δημοψηφίσματος.

Το δημοψήφισμα παρέχει μια μορφή συνταγματικής προστασίας, ίσως τη μοναδική μορφή συνταγματικής προστασίας σε μια χώρα χωρίς γραπτό Σύνταγμα, στην οποία το κοινοβούλιο είναι κυρίαρχο και μπορεί να κάνει ό,τι θέλει. Το δημοψήφισμα είναι μια ασφαλιστική δικλείδα απέναντι σε σημαντικές συνταγματικές αλλαγές, τις οποίες ο λαός δεν επιθυμεί. Είναι το βέτο του λαού. Απέτρεψε την εκχώρηση εξουσιών το 1979 και θα μπορούσε επίσης να είχε αποτρέψει την υιοθέτηση του ευρώ στις αρχές του 21ου αιώνα, καθώς η κυβέρνηση Μπλερ, που πλειοψηφούσε τότε στο κοινοβούλιο, ήταν υπέρ της συμμετοχής. Τώρα το δημοψήφισμα έθεσε τη Βρετανία εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από την άλλη, το δημοψήφισμα του 1975 είχε επικυρώσει την είσοδό μας στην Ευρώπη με μια διαφορά δύο προς ένα. Αλλά αυτό το αποτέλεσμα δεν αντανακλούσε κανέναν ενθουσιασμό για την Ευρώπη. Προέκυπτε μάλλον από δύο άλλους παράγοντες. Ο πρώτος ήταν ο φόβος των οικονομικών επιπτώσεων εάν η Βρετανία παρέμενε εκτός. Η Βρετανία ήταν εκείνη την περίοδο ο ασθενής της Ευρώπης. Ο πληθωρισμός τον Ιούνιο του 1975 είχε αγγίξει το 27%, το μεγαλύτερο ποσοστό που έχει καταγραφεί ποτέ. Η ανεργία αυξανόταν και υπήρχε μεγάλη ανησυχία για την επίσης αυξανόμενη δύναμη των συνδικάτων. Η ηπειρωτική Ευρώπη, αντιθέτως, φαινόταν να ακμάζει, να έχει βρει το μυστικό της οικονομικής προόδου. Φαινόταν, έτσι, ότι η Βρετανία δεν μπορούσε να αντέξει να παραμείνει εκτός Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Όπως δήλωνε και ο επίτροπος της Βρετανίας σερ Κρίστοφερ Σόουμς (Christopher Soames), «δεν είναι καιροί να σκέφτεται η Βρετανία να εγκαταλείψει ούτε καν ένα χριστουγεννιάτικο κλαμπ, πόσο μάλλον την Κοινή Αγορά».⁴

Ο δεύτερος παράγοντας ήταν ο σεβασμός που απολάμβαναν οι πολιτικοί αρχηγοί του κέντρου, οι οποίοι υποστήριζαν στο σύνολό τους την Ευρώπη: Χάρολντ Ουίλσον (Harold Wilson), Τζέιμς Κάλαχαν (James Callaghan), Ρόι Τζένκινς (Roy Jenkins), Σίρλεϊ Γουίλιαμς (Shirley Williams), Έντουαρντ Χιθ (Edward Heath), Γουίλιαμ Γουάιτλουου (William Whitelaw). Αντίθετα, εναντίον της Ευρώπης ήταν οι: Ίννοκ Πάουελ (Enoch Powell), Τόνι Μπεν (Tony Benn), Μάικλ Φουτ (Michael Foot), Ίαν Πέισλι (Ian Paisley), το Εθνικό Μέτωπο, το Κομμουνιστικό Κόμ-

μα και οι περισσότεροι από τους ηγέτες των συνδικάτων. Ήταν εύκολο, λοιπόν, για τους ευρωπαίους να χαρακτηρίσουν όλους αυτούς που αντιτίθεντο στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως εξτρεμιστές.

Τότε υπήρχε όχι μόνο φόβος για το τι θα συνέβαινε εάν η Βρετανία αποχωρούσε, αλλά και φόβος για εκείνους που υποστήριζαν το «Όχι» – ο φόβος του εξτρεμισμού. Ο Χάρολντ Ουίλσον είχε πει σε έναν από τους συμβούλους του ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο ψήφισε «Ναι» ήταν γιατί μια νίκη του «Όχι» θα ενδυνάμωνε «τους λάθος ανθρώπους στη Βρετανία: τον Μπεν στην αριστερά και τον Πάουελ στη δεξιά, που ήταν συχνά ακραία εθνικιστές, υπέρ του προστατευτισμού, ξενοφοβικοί και οπισθοδρομικοί». Στην τελευταία προεκλογική συγκέντρωση της καμπάνιας για την παραμονή της Βρετανίας στην Ευρώπη, ο Ρόι Τζένκινς δήλωσε ότι εάν η Βρετανία εγκατέλειπε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα ήταν σαν να πήγαινε «σε έναν οίκο ευγηρίας για φθίνοντα έθνη. Δεν νομίζω», συνέχιζε, «ότι θα ήταν ένας πολύ άνετος οίκος ευγηρίας και δεν μου αρέσει η όψη κάποιων από τους υποψήφιους φύλακες».

Υπάρχει όμως ένα πρόβλημα εδώ που προκαλεί αμηχανία. Ένα σκυλί δεν είχε γαβγίσει το 1975. Αυτοί που αντιτίθεντο στην Ευρώπη – ο Ίννοκ Πάουελ, όπως και μεγάλο κομμάτι των Συντηρητικών της εργατικής τάξης, καθώς και η Αριστερά των Εργατικών – επεδίωξαν να πυροδοτήσουν ένα λαϊκό αντικαθεστωτικό κίνημα εναντίον της Ευρώπης, παρόμοιο με αυτό που είχε αναδειχθεί στη Νορβηγία και είχε οδηγήσει στην απόρριψη της εισόδου της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1972, παρά τις παραινήσεις της πολιτικής ηγεσίας. Το ίδιο προσπάθησε λοιπόν να κάνει και ο Ίννοκ Πάουελ. Πρότεινε να «κοιτάξουμε την ιστορία αυτών των ανθρώπων [των ευρωπαίων] που “ξέρουν καλύτερα”, που μπορούν να σας πουν τι θα είναι καλό για τη Βρετανία, όχι μόνο φέτος ή του χρόνου αλλά και για τις επόμενες γενιές. Ανακαλύπτουμε ότι αυτοί ακριβώς είναι οι άνθρωποι που πάντα έκαναν λάθος. Δεν έκαναν ποτέ τους μια σωστή πρόβλεψη». Γιατί απέτυχε αυτή η έκκληση;

Απέτυχε σε μεγάλο βαθμό για τον λόγο που κάπως πατερναλιστικά επικαλέστηκε ο Ρόι Τζένκινς, συμπεραίνοντας ότι οι ψηφοφόροι «άκουσαν τη συμβολή των ανθρώπων που είχαν συνηθίσει να ακούν».

Το δημοψήφισμα του 1975 φάνηκε να διευθετεί το ζήτημα της Ευρώπης οριστικά. Αλλά ο Ίννοκ Πάουελ δικαίως δήλωνε ότι ήταν ένα προσωρινό αποτέλεσμα, καθώς η συμμετοχή της Βρετανίας εξαρτιόταν από τη συνεχή συγκατάθεση του Κοινοβουλίου. Θα μπορούσε να έχει προσθέσει: και του λαού.

Ο σκύλος που δεν γαύισε το 1975, γαύισε και μάλιστα πολύ δυνατά το 2016. Το στοιχείο του φόβου λειτούργησε αυτή τη φορά υπέρ της εξόδου από την Ευρώπη και όχι υπέρ της παραμονής. Ο φόβος της ανεξέλεγκτης μετανάστευσης ήταν μεγαλύτερος από τις οικονομικές επιπτώσεις του Brexit και η συμμόρφωση προς τις συμβουλές των πολιτικών ηγετών και των ειδικών (εκείνων που ξέρουν καλύτερα) έχει σχεδόν εντελώς σβήσει.

Και οι δυο παράγοντες αποτελούν σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της οικονομικής κρίσης του 2008. Έκτοτε, οι χαμηλόμεθοι έχουν δει το βιοτικό τους επίπεδο να παραμένει το ίδιο ή να βελτιώνεται ελάχιστα, ενώ τα πλούτη των οικονομικά εύρωστων φαίνεται να έχουν μείνει ανέγγιχτα. Οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ φαίνεται ότι δεν είναι ικανές να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της κρίσης, ενώ οι οικονομολόγοι, όπως τόνισε και η Βασίλισσα, δεν κατάφεραν να προβλέψουν καν το ξέσπασμά της. Δεν μας εκπλήσσει καθόλου λοιπόν που οι ανατριχιαστικές προβλέψεις των «ειδικών» όσον αφορά τις επιπτώσεις του Brexit μάλλον αγνοήθηκαν.

Ο Εντ Μίλιμπαντ ήλπιζε ότι το 2008 θα αποδεικνυόταν μια σοσιαλδημοκρατική στιγμή. Στην πραγματικότητα, τόσο στη Βρετανία όσο και στην ηπειρωτική Ευρώπη αποδείχθηκε ότι μάλλον ήταν ο προάγγελος μιας εθνικιστικής στιγμής. Στην ηπειρωτική Ευρώπη, η κυριότερη συνέπεια ήταν η αποδυνάμωση των κομμάτων του κέντρου προς όφελος της άκρας δεξιάς, και στις μεσογειακές χώρες υπέρ των κομμάτων της άκρας αριστεράς. Τα κύρια θύματα ήταν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Μπορούμε επομένως να αναμένουμε, τόσο στη Βρετανία όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, έναν πιο πολωμένο πολιτικό διάλογο, παρόμοιο με αυτόν που είχαμε μέχρι την εκπαράθυρωση της Μάργκαρετ Θάτσερ το 1990.

Οι ηγέτες των Εργατικών μεταπολεμικά, όπως ο Κλέμεντ Άτλντ (Clement Attlee) και ο Χιου Γκέιτσκελ (Hugh Gaitskell), ήταν αντίθετοι στην Ευρώπη επειδή πίστευαν ότι θα απέτρεπε την εμπέδωση της σοσιαλδημοκρατίας σε

μια χώρα. Η Μάργκαρετ Θάτσερ ήταν αντίθετη στην Ευρώπη επειδή πίστευε ότι θα απέτρεπε την εφαρμογή των πολιτικών της οικονομίας της αγοράς σε μια χώρα. Αυτά τα δύο ρεύματα – η σοσιαλδημοκρατία και η ελεύθερη αγορά – έχουν πλέον απελευθερωθεί από τη λαβή της Ευρώπης, και με δεδομένη την αδυναμία του Εργατικού Κόμματος, ο πολιτικά κερδισμένος θα είναι η Δεξιά της ελεύθερης αγοράς. Οπότε το δημοψήφισμα πιθανότατα προμηνύει μια μετακίνηση προς τα δεξιά – όχι προς την παραδοσιακά συντηρητική Δεξιά αλλά προς μια λαϊκιστική και εθνικιστική Δεξιά σαν αυτή που αντιπροσώπευαν ο Ίννοκ Πάουελ και η Μάργκαρετ Θάτσερ. Το δημοψήφισμα του 2016 σηματοδότησε τον μετά θάνατον θρίαμβό τους.

Το αποτέλεσμα του 2016 ήταν φυσικά αναπάντεχο και θα είναι συνταρακτικό όσον αφορά τις συνέπειές του. Ίσως το μόνο γεγονός κατά τον 20ό αιώνα με το οποίο θα μπορούσε να συγκριθεί να είναι οι εκλογές του 1945, που είχαν επίσης μη αναμενόμενο αποτέλεσμα. Πράγματι, το 1945 ένας ηλικιωμένος απογοητευμένος ψηφοφόρος δήλωνε ότι «ο λαός εξέλεξε μια κυβέρνηση των Εργατικών και η χώρα δεν πρόκειται να το ανεχτεί αυτό». Όπως και το 1945, το δημοψήφισμα ήταν μια νίκη της εργατικής τάξης. Στις πρόσφατες εθνικές εκλογές η ψήφος της εργατικής τάξης ελάχιστα μείωσε, καθώς μεγάλο μέρος της ζει σε διασφαλισμένα εκλογικά προτύργια των Εργατικών. Αλλά στο δημοψήφισμα κάθε ψήφος μετράει, και αυτό χωρίς αμφιβολία εξηγεί το υψηλό ποσοστό συμμετοχής.

Το δημοψήφισμα του 2016 ήταν μια εμφαντική απόρριψη της κυβέρνησης. Η προσέλευση, της τάξης του 72%, ήταν η υψηλότερη από τις εκλογές του 1992, και ακόμη υψηλότερη στις περιοχές που ψήφισαν υπέρ της αποχώρησης. Μάλιστα, λέγεται, ότι κάποιοι ψηφοφόροι πήγαιναν για πρώτη φορά στις κάλπες μετά την εκλογή της Μάργκαρετ Θάτσερ το 1987.

Τα χαμηλότερα ποσοστά σημειώθηκαν ανάμεσα στους υποστηρικτές της παραμονής στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Από τις τέσσερις περιοχές με τα χαμηλότερα ποσοστά προσέλευσης, οι τρεις υποστήριξαν την παραμονή: Βόρεια Ιρλανδία, Σκωτία (που είχε το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό προσέλευσης στο Ηνωμένο Βασίλειο) και Λονδίνο. Ωστόσο, οι ψηφοφόροι αυτών των περιοχών ήταν αυτοί κυρίως που απαίτησαν δεύτερο δημοψήφισμα.

Με την ουσιαστική αποδοκιμασία της κυβέρνησης, ο Ντέιβιντ Κάμερον παραιτήθηκε. Το δημοψήφισμα πήρε τη μορφή ανάκλησης της εντολής. Ήταν μια γνήσια λαϊκή εξέγερση, μια εξέγερση από τα κάτω. Τέτοιες εξεγέρσεις είναι πολύ σπάνιες στη βρετανική πολιτική. Πράγματι, ίσως η μόνη παρόμοια εξέγερση από τα κάτω ήταν αυτή που έλαβε χώρα το μακρινό 1922, όταν τα εξεγερμένα λαϊκά στρώματα του Συντηρητικού Κόμματος και αντάρτες βουλευτές της συμπολίτευσης απομάκρυναν το κόμμα από τον συνασπισμό του Λόιντ Τζορτζ. Εκείνη η εξέγερση κατέστρεψε την πολιτική καριέρα του Λόιντ Τζορτζ και έφτιαξε την καριέρα του Στάνλεϊ Μπάλντουιν (Stanley Baldwin), του οποίου οι προοπτικές δεν θα ήταν αλλιώς λαμπρές. Χωρίς αμφιβολία, το δημοψήφισμα του 2016 θα καταστρέψει και θα δημιουργήσει εκ νέου πολιτικές καριέρες.

Πολλά έχουν γραφτεί σχετικά με τις συνέπειες του δημοψηφίσματος για το Σύνταγμα. Οι κυριότερες ίσως αφορούν το κομματικό σύστημα. Το δημοψήφισμα του 1975 οδήγησε σε πολιτική επανευθυγράμμιση (realignment) της κεντροαριστεράς τη δεκαετία του 1980. Το δημοψήφισμα του 2016 θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια πολιτική επανευθυγράμμιση της κεντροδεξιάς, τόσο στο εσωτερικό του Συντηρητικού κόμματος όσο και μεταξύ των Συντηρητικών και του UKIP. Το δημοψήφισμα έχει πλέον καθιερωθεί ως το τρίτο σώμα του κοινοβουλίου, το οποίο εκδίδει νομοθετικές οδηγίες προς τα άλλα δύο. Η κυριαρχία του λαού επισκιάζει, έτσι, την κυριαρχία του κοινοβουλίου. Η Βουλή των Κοινοτήτων αναγκάζεται ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της να ακολουθήσει μια πολιτική στην οποία τα τρία τέταρτα περίπου των βουλευτών της είναι αντίθετα. Η κυριαρχία του κοινοβουλίου πρόκειται, ως εκ τούτου, να περιοριστεί –όχι βέβαια νομικά, αλλά για πρακτικούς λόγους– όχι από τις Βρυξέλλες αλλά από τον ίδιο τον λαό. Το δημοψήφισμα αποκάλυψε πόσο μη αντιπροσωπευτικό είναι το κοινοβούλιο που εξελέγη το 2015. Αυτό φυσικά αποτελεί επιχείρημα για τη διεξαγωγή νέων εκλογών που θα διαλύσουν το υπάρχον κοινοβούλιο και θα δημιουργήσουν ένα νέο, πιο αντιπροσωπευτικό. Ωστόσο, αυτοί που έχασαν στο δημοψήφισμα φαίνεται ότι θα προτιμούσαν, παραφράζοντας τον Μπέρτολτ Μπρεχτ, να διαλύσουν τον λαό προκειμένου να εκλέξουν ένα νέο εκλογικό σώμα, που θα είναι έτοιμο να στηρίξει την άποψη του Κοινοβουλίου.

Το υψηλό ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα είναι μια εντυπωσιακή απεικόνιση της δημοκρατικής αφοσίωσης που επέδειξαν οι λιγότερο ευνοημένοι της κοινωνίας μας. Εξάλλου, η μεγαλύτερη απειλή για τη δημοκρατία είναι ένα αδρανές εκλογικό σώμα που έχει σταματήσει να σκέφτεται σχετικά με τα δημόσια ζητήματα. Κάποτε ο Τζον Στιούαρτ Μιλ έγραψε ότι μαθαίνουμε να κολυμπάμε και να κάνουμε ποδήλατο, όχι διαβάζοντας βιβλία για το κολύμπι και την ποδηλασία αλλά εξασκώντας τα στην πράξη. Παρομοίως μαθαίνουμε για τη δημοκρατία, όχι διαβάζοντας βιβλία γι' αυτήν αλλά ασκώντας την, δηλαδή συμμετέχοντας στη λήψη αποφάσεων.

Οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι, ωστόσο, δεν νιώθουν άνετα με το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας. Αντίζουν τη στάση του Ζαν Ρέι (Jean Rey), πρώην προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο οποίος το 1974 αποδοκίμαζε το επερχόμενο δημοψήφισμα: «Ένα δημοψήφισμα γι' αυτό το ζήτημα σημαίνει ότι συμβουλευόμαστε ανθρώπους που δεν έχουν γνώση των

προβλημάτων, αντί να συμβουλευόμαστε ανθρώπους που τα γνωρίζουν. Θα αποδοκίμαζα μια κατάσταση στην οποία η χάραξη της πολιτικής αυτής της σπουδαίας χώρας αφήνεται σε νοικοκυρές, τη στιγμή που θα έπρεπε να βρίσκεται στα χέρια εκπαιδευμένων και πληροφορημένων ανθρώπων».

Οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι έχουν σχηματίσει μια περιέργη συμμαχία με τους συντηρητικούς του 19ου αιώνα που ήταν αντίθετοι στην επέκταση του δικαιώματος ψήφου, υποστηρίζοντας ότι ο λαός είχε έλλειψη παιδείας, ότι είναι επιρρεπής στο να παρασύρεται από δημαγωγούς και ανίκανος να κατανοεί περίπλοκα πολιτικά ζητήματα. Ο λαός θα έπρεπε, αντίθετως, να συνεχίσει να κυβερνάται από τους καλύτερούς του.

Ίσως οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι να καταλήξουν στο τέλος να συμφωνούν με την άποψη του μεγάλου γάλλου αντιδραστικού και αντίπαλου της Γαλλικής Επανάστασης Ζοζέφ ντε Μεστρ, που έλεγε ότι «η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας είναι τόσο επικίνδυνη που ακόμη κι αν ήταν

αληθινή, θα ήταν απαραίτητο να συγκαλυφθεί».

Μτφρ: Θώμη Γάκη
Επιμέλεια μτφρ. Γιώργος Κατσαμπέκης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρώτη δημοσίευση στο περ. *Political Quarterly* 87/3 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2016), σ. 348-351: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-923X.12297/full>.
2. Στμ: βρετανός συνταγματολόγος (1835-1922).
3. Στμ: Ειδική νομοθετική πράξη που πέρασε από το κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου το 2011 και προβλέπει τη διενέργεια δημοψηφίσματος σχετικά με τροποποιήσεις επί της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση ή της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/12>.
4. «This is no time for Britain to be considering leaving a Christmas club, let alone the Common Market».

Η ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΕ ΤΕΝΤΩΜΕΝΟ ΣΧΟΙΝΙ ΚΑΙ Ο ΠΕΡΙΕΡΓΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΑΛΕΞΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ

Μετά την αναπάντεχη αποτυχία της συνάντησης Αναστασιάδη-Ακιντζί για το εδαφικό στο Mont Pelerin της Ελβετίας υπό την αιγίδα του ΟΗΕ (21-22 Νοεμβρίου 2016) το Κυπριακό και η επίλυσή του βρίσκεται σε τεντωμένο σχοινί, με τις ελπίδες για επίλυση ευτυχώς ακόμη ζωντανές, τουλάχιστον με βάση τις δηλώσεις των δύο πρωταγωνιστών, αλλά με ορατό πλέον τον κίνδυνο, για πρώτη φορά από τις ελπιδοφόρες συνομιλίες που ξεκίνησαν πριν από ενάμιση χρόνο, η επίλυση με ομοσπονδιακή λύση

να ναυαγήσει και μάλιστα αυτή τη φορά οριστικά.

Σήμερα και μετά από τόσες προσπάθειες επίλυσης από το 1975 και ύστερα, υπάρχουν τρεις προφανείς επιλογές για το Κυπριακό: 1) το ευκαίριο καλύτερο σενάριο, το Plan A, η επίλυση με τη δημιουργία μιας διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας, 2) το Plan B, το «βελούδινο διαζύγιο», και 3) το χειρότερο ενδεχόμενο, το Plan C, το «ανταγωνιστικό διαζύγιο». Εξυπακούεται ότι το βελούδινο διαζύγιο είναι προτιμότερο του ανταγωνιστικού, γιατί στο πρώτο τουλάχιστον θα υπάρχει επιστροφή εδαφών στους Ελληνοκύπριους και μπορεί να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία Κυπριακής ομοσπονδίας και έτσι να αποφευχθεί ο κίνδυνος η Κυπριακή Δημοκρατία να συνδουρεύει στην Κύπρο με την Τουρκία. Μπορεί κανείς να συνηγορήσει με πειστικά επιχειρήμα-

τα τόσο υπέρ της διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας όσο και, εκεί που έχουν φτάσει τα πράγματα, για τον οριστικό συναινετικό χωρισμό.

Ας δούμε, όμως, πώς έχει το σημερινό σκηνικό του Κυπριακού. Από πέρσι παρουσιάστηκε, όπως γνωρίζουμε, μια νέα μεγάλη ευκαιρία επίλυσης του Κυπριακού, αυτή τη φορά ακόμη πιο ελπιδοφόρα από τις δύο προηγούμενες που είχαν παρουσιαστεί στις αρχές του 21ου αιώνα (η διαδικασία με το Σχέδιο Ανάν και οι συνομιλίες Χριστόφια-Ταλάτ το 2008-2010). Από πλευράς Τουρκοκυπρίων, η σημερινή ευκαιρία προέκυψε με την εκλογή του Μουσταφά Ακιντζί στην ηγεσία το 2015.

Η σημερινή ευκαιρία για τελική επίλυση φάνηκε πιο ευεπίλυτη από την προσπάθεια Χριστόφια-Ταλάτ για τέσσερις λόγους: 1) στον ενάμιση χρόνο που πέρασε έχει σημειωθεί μεγαλύτερη πρόο-

Ο Αλέξης Ηρακλείδης διδάσκει διεθνείς σχέσεις και ανάλυση-επίλυση συγκρούσεων στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Πανεπίου Πανεπιστημίου.